

**OLIY TA'LIMDA TALABALARNING METAKOGNITIV
KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA REFLEKSIV TA'LIM
TEXNOLOGIYALARINING O'RNI**

Nazarova Vazira Bahron qizi

Ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda oliy ta'limda talabalarning metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinib, refleksiv kundalik, o'zini o'zi baholash, fikrlash jarayonini ovozli ifodalash, tengdoshlar refleksiyasi va elektron portfolioning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Refleksiv faoliyatni dars yakunidagi epizodik mashq emas, balki maqsad qo'yish, monitoring, tahlil, tuzatish va transferdan iborat uzluksiz didaktik sikl sifatida tashkil etish taklif qilingan.

Kalit so'zlar: metakognitsiya, refleksiya, o'zini o'zi boshqarib o'rganish, refleksiv kundalik, o'zini o'zi baholash, formativ fikr-mulohaza, elektron portfolio.

Kirish. Bugungi oliy ta'lim tizimida talabaning faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi yetarli emas; u o'z bilish jarayonini anglay olishi, o'quv strategiyasini vazifaga mos tanlashi, natijani nazorat qilishi va xatolar asosida keyingi faoliyatini qayta loyihalashi zarur. O'zbekistonning strategik taraqqiyot hujjatlarida sifatli ta'lim, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish hamda yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.¹ Mazkur vazifalarning oliy ta'limdagi pedagogik ifodasi talabaning mustaqil fikrlashi bilan birga, qanday fikrlayotganini anglash qobiliyatini ham rivojlantirishni talab etadi.

Metakognitsiya tushunchasi J. H. Flavell tomonidan shaxsning o'z kognitiv jarayonlari haqidagi bilimi va ushbu jarayonlarni monitoring qilish hamda boshqarish faoliyati sifatida izohlangan.² Olim metakognitiv bilim, metakognitiv

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son O'zbekiston - 2030' strategiyasi to'g'risida'gi Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/-6600413>

² Flavell J. H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry //

<https://scientific-jl.com/>

tajriba, vazifa yoki maqsad hamda strategiyalarni yagona nazorat tizimining o'zaro bog'langan tarkibiy qismlari deb ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib, talabani 'men nimani bilaman?', 'qaysi usul men uchun samarali?', 'qayerda xato qildim?' va 'keyingi safar nimani o'zgartiraman?' kabi savollarga asosli javob bera olishi metakognitiv rivojlanishning amaliy belgisi hisoblanadi.

Refleksiya metakognitiv boshqaruvni faoliyatga aylantiruvchi pedagogik mexanizmdir. C. Rodgers refleksiyani tajribaga ma'no berish, dalillarga tayangan holda izchil fikrlash, hamjamiyat bilan muloqotda qarashlarni tekshirish va mas'uliyatli munosabatni shakllantirish jarayoni sifatida tavsiflaydi.³ Demak, refleksiya oddiy 'dars menga yoqdi' shaklidagi hissiy munosabat emas. U talabani maqsad, qo'llangan strategiya, dalil, natija va xato o'rtasidagi sababiy bog'lanishni aniqlashiga xizmat qiladigan tartiblangan aqliy faoliyatdir.

Metakognitiv ko'nikmalar o'zini o'zi boshqarib o'rganish tarkibida yanada to'liq namoyon bo'ladi. B. J. Zimmerman ushbu jarayonni oldindan rejalashtirish, faoliyatni bajarish va o'z-o'zini refleksiv baholash bosqichlarining takrorlanuvchi sikli orqali tushuntiradi.⁴ E. Panaderoning turli modellarni qiyosiy tahlil qilgan sharhi ham o'zini o'zi boshqarib o'rganish kognitiv, metakognitiv, motivatsion, xulqiy va emotsional jihatlarni birlashtiruvchi yaxlit konstruktsiya ekanini ko'rsatadi.⁵ Shu sababli refleksiv topshiriq faqat bilimni qayta aytishga emas, talabani maqsad qo'yishi, o'z kuchini baholashi, strategiyani tanlashi va natijaga mas'uliyat bilan yondashishiga xizmat qilishi lozim.

Nazariy tahlil asosida refleksiv ta'lim texnologiyalarini besh yo'nalishda qo'llash maqsadga muvofiq. Birinchidan, refleksiv kundalikda talaba mashg'ulot

American Psychologist. - 1979. - Vol. 34, No. 10. - P. 906-911. DOI: 10.1037/0003-066X.34.10.906.

³ Rodgers C. Defining Reflection: Another Look at John Dewey and Reflective Thinking // Teachers College Record. - 2002. - Vol. 104, No. 4. - P. 842-866. DOI: 10.1111/1467-9620.00181.

⁴ Zimmerman B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory Into Practice. - 2002. - Vol. 41, No. 2. - P. 64-70. DOI: 10.1207/s15430421tip4102_2.

⁵ Panadero E. A Review of Self-Regulated Learning: Six Models and Four Directions for Research // Frontiers in Psychology. - 2017. - Vol. 8. - Article 422. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.00422.

maqsadini shaxsiy maqsadga aylantiradi, qo'llagan usullarini va qiyinchilik sabablarini qayd etadi. Ikkinchidan, 'ovozli fikrlash' usuli muammoni hal qilish paytidagi yashirin aqliy amallarni kuzatiladigan holatga keltiradi. Uchinchidan, mezonli o'zini o'zi baholash varaqasi talabani natijani umumiy taassurot bilan emas, oldindan belgilangan ko'rsatkichlar asosida tahlil qilishiga yordam beradi. To'rtinchidan, tengdoshlar refleksiyasi muqobil strategiyalarni ko'rish, dalilni tekshirish va fikrni asoslash madaniyatini rivojlantiradi. Beshinchidan, elektron portfolio vaqt davomida talabani dastlabki va takomillashtirilgan ishlarini qiyoslash, o'sish dinamikasini ko'rish hamda keyingi maqsadlarni belgilash imkonini beradi.

Mazkur vositalar o'z-o'zidan natija bermaydi. Ularning samaradorligi bir qator pedagogik shartlarga bog'liq. Avvalo, refleksiv savollar umumiy emas, vazifaga xos va bosqichma-bosqich murakkablashib boradigan bo'lishi kerak. Keyin, o'qituvchi dastlab fikrlash namunasini ko'rsatadi, so'ng tayanch savollar va mezonlar orqali yordam beradi, talaba tajriba orttirgani sayin bu ko'makni kamaytiradi. Shuningdek, xato jazolanadigan nuqson emas, o'rganish uchun axborot sifatida talqin qilinadigan psixologik xavfsiz muhit yaratilishi zarur. Formativ fikr-mulohaza esa faqat natijani baholamasdan, qaysi strategiya nima sababdan samara bergani yoki bermaganini ochib berishi lozim.

Mualliflik nuqtai nazarimizga ko'ra, refleksiv-metakognitiv faoliyatni 'maqsad - faoliyat - monitoring - tahlil - tuzatish - transfer' sikli asosida tashkil etish samarali model bo'la oladi. Bunda maqsad bosqichida talaba kutilayotgan natija va mezonlarni anglaydi; faoliyatda strategiyani qo'llaydi; monitoringda o'z tushunishi va vaqtini nazorat qiladi; tahlilda natija hamda jarayonni qiyoslaydi; tuzatishda yangi usulni belgilaydi; transferda esa uni boshqa vaziyatga ko'chiradi. J. Hattie, J. Biggs va N. Purdie tahlil qilgan tadqiqotlar o'quv ko'nikmalarini mazmun bilan bog'langan holda, o'zini boshqarish va motivatsion jihatlar bilan birga rivojlantirish muhimligini ko'rsatadi.⁶ Bu xulosa refleksiv texnologiyalarni alohida trening

⁶ Hattie J., Biggs J., Purdie N. Effects of Learning Skills Interventions on Student Learning: A Meta-Analysis // Review of Educational Research. - 1996. - Vol. 66, No. 2. - P. 99-136. DOI: 10.3102/00346543066002099.

sifatida emas, fan mazmuniga integratsiyalash zarurligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, refleksiv ta'lim texnologiyalari talabaning o'z fikrlash jarayonini ko'rishi, baholashi va ongli ravishda takomillashtirishiga sharoit yaratadi. Refleksiv kundalik, mezonli o'zini baholash, tengdoshlar fikri va elektron portfolio yagona didaktik siklga birlashtirilgandagina metakognitiv ko'nikmalar barqaror shakllanadi. O'qituvchining vazifasi tayyor xulosa berishdan ko'ra, talabaning maqsad, strategiya, dalil va natija o'rtasidagi bog'lanishni mustaqil aniqlashiga yo'naltirilgan pedagogik ko'makni tashkil etishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son 'O'zbekiston - 2030' strategiyasi to'g'risida'gi Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/-6600413>
2. Flavell J. H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry // American Psychologist. - 1979. - Vol. 34, No. 10. - P. 906-911. DOI: 10.1037/0003-066X.34.10.906.
3. Rodgers C. Defining Reflection: Another Look at John Dewey and Reflective Thinking // Teachers College Record. - 2002. - Vol. 104, No. 4. - P. 842-866. DOI: 10.1111/1467-9620.00181.
4. Zimmerman B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory Into Practice. - 2002. - Vol. 41, No. 2. - P. 64-70. DOI: 10.1207/s15430421tip4102_2.
5. Panadero E. A Review of Self-Regulated Learning: Six Models and Four Directions for Research // Frontiers in Psychology. - 2017. - Vol. 8. - Article 422. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.00422.
6. Hattie J., Biggs J., Purdie N. Effects of Learning Skills Interventions on Student Learning: A Meta-Analysis // Review of Educational Research. - 1996. - Vol. 66, No. 2. - P. 99-136. DOI: 10.3102/00346543066002099.